

Recenzja

rozprawy doktorskiej autorstwa mgr Joanny Ruczaj pt. *Żałoba niepodzielona. Analiza fenomenologiczna doświadczenia żałoby po samobójczej śmierci bliskiego*, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. prof. UJ Małgorzaty Opoczyńskiej-Morasiewicz

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska autorstwa mgr Joanny Ruczaj poświęcona jest problematyce egzystencjalnej, dotyczącej szczególnego ludzkiego doświadczenia, mającego znamiona doświadczenia granicznego. Problem przeżywania śmierci bliskiej osoby, zwłaszcza śmierci samobójczej, wykracza poza główny nurt zainteresowań akademickiej psychologii i podejmowany jest w badaniach naukowych stosunkowo rzadko, chociaż - nie tylko z poznawczego, a przede wszystkim z praktycznego punktu widzenia – kwalifikuje się jako niezwykle ważny, co w recenzowanej pracy zostało przekonująco uzasadnione.

Rozprawa mgr Joanny Ruczaj jest obszernym studium (obejmującym 243 strony), prezentującym badania empiryczne, zrealizowane w modelu jakościowym o profilu fenomenologicznym. Wybór powyższego modelu znajduje mocne uzasadnienie w specyfice problemu, który został poddany badaniu. W części teoretyczno-przeglądowej Doktorantka uzasadnia szczegółowo cel podjętych badań. Opierając się na obszernym materiale źródłowym, zaczerpniętym z literatury przedmiotu, wskazuje na zgodność poglądów wielu autorów

prac z dziedziny suicydologii odnośnie do tego, że „utrata bliskiej osoby jest jednym z najtrudniejszych i najbardziej stresujących przeżyć” (str.11). Zwracając uwagę na różnorodność czynników mających udział w przeżywaniu samobójczej śmierci bliskiej osoby, podkreśla znaczenie indywidualnych predyspozycji osoby doświadczającej tego traumatycznego zdarzenia, co dodatkowo uzasadnia zastosowanie badań jakościowych do zgłębiania podjętego w pracy problemu. Mgr Joanna Ruczaj zwraca też uwagę na różnicę znaczeń między przeczuwaną czy przewidywaną śmiercią bliskiej osoby a śmiercią nagłą i niespodziewaną.

Recenzowana rozprawa doktorska ma dość specyficzną strukturę, w pewnym stopniu odbiegającą od standardowej formy - materiał uporządkowany jest według autorskiego klucza. Pracę rozpoczyna streszczenie, w którym przedstawiony jest cel podjętych badań, natomiast problem badawczy zdefiniowany został dopiero na początku części badawczej (str. 62), po uprzednim, wielostronicowym i szczegółowym opisie fenomenu przeżywania śmierci bliskiej osoby, opracowanym na podstawie literatury przedmiotu. Autorka prawidłowo odróżnia cel badań od problemu badawczego, sformułowanego w formie ogólnego pytania: *W jaki sposób doświadczenie śmierci bliskiego zostaje wyrażone w świadectwach pozostawionych?* To ogólne pytanie jest następnie rozwinięte w postaci trzech pytań szczegółowych, zawartych również w dalszej, badawczej części pracy. Sformułowany w powyższy sposób problem różni się częściowo od sformułowanego wcześniej (na str.15), gdzie uwzględniona jest także kwestia „udzielania wsparcia pozostawionym”. Również opis struktury pracy, zawarty na str.15., nie pokrywa się ściśle ze spisem treści, przedstawionym na początku pracy. Autorka pisze, że praca składa się z czterech części, jednak spis treści

nie uwzględnia podziału pracy na części, wskazuje natomiast dziewięć rozdziałów, podzielonych na podrozdziały i paragrafy, w tym sześć rozdziałów dotyczących przeglądu wykorzystanej w pracy literatury. Ponadto niektóre paragrafy nie odpowiadają ściśle ich tytułom. Na przykład na str.15., oprócz kwestii przygotowania się na możliwość doświadczenia śmierci bliskiej osoby, przedstawiony jest porządek, według którego w dalszej części omawiane są konkretne zagadnienia. To powinno się znaleźć we wstępie pracy. Również struktura pracy opisana jest dopiero w rozdziale I. (str.13), zatytułowanym „*Namysł nad umieraniem podpowiada, jak żyć*”, którego zasadnicza część dotyczy specyfiki przeżywania śmierci bliskiej osoby w odniesieniu do znanego z literatury psychologicznej modelu doświadczania śmierci przez osobę umierającą. Trudno w treści tego paragrafu rozpoznać jego związek z tytułem.

Brak przejrzystości i spójności treści jest słabością pracy i utrudnia percepcję zawartego w niej tekstu.

W kolejnych paragrafach rozdziału II. mgr Joanna Ruczaj pisze o specyfice przeżywania samobójczej śmierci bliskiej osoby, które określone jest w tytule „przeżyciem wyróżnionym”. W tym fragmencie przekaz jest klarowny i kończy się opisem przeżywania śmierci osoby bliskiej, zaistniałej wskutek samobójstwa - w porównaniu z innymi formami śmierci (str. 20). Ważny, poruszony w tym fragmencie wątek dotyczy wpływu utraty bliskiej osoby na postrzeganie siebie, na samoocenę przez „pozostawionego”, często powodując wycofanie się z relacji społecznych. Kwestia wpływu utraty bliskiej osoby rozwinięta jest w rozdziale V. A o tym, kim jest „pozostawiony” Autorka pisze dokładniej w rozdziale IV. , którego część dotyczy też skali problemu

samobójczej śmierci w globalnym, statystycznym ujęciu. Wydaje się, że przytoczone tu dane powinny znaleźć się w początkowej części pracy.

Definiując w rozdziale IV. pojęcie „pozostawieni”, stosowanego w odniesieniu do bliskich osoby, która popełniła samobójstwo, Doktorantka uzasadnia posługiwanie się tym pojęciem w pracy względami lingwistycznymi, głównie trudnością precyzyjnego jego tłumaczenia z języka angielskiego (z którego zostało zaczerpnięte) na język polski. Dookreśla też pojęcie „utruty” w kontekście samobójczej śmierci bliskiej osoby, wskazując na cztery istotne jego znaczenia: 1. doświadczenie bezpośredniej ekspozycji na samobójczą śmierć bliskiego, 2. rodzaj/stopień bliskości (np. pokrewieństwo), 3. rodzaj śmierci i 4. stopień przewidywania śmierci.

W rozdziale V. rozwinięty jest ważny problem wpływu samobójczej śmierci bliskiej osoby na dalsze życie osoby przeżywającej utratę. Wskazana jest między innymi zmiana obrazu siebie, relacji do siebie oraz do innych osób czy zmiana priorytetów życiowych. Inna ważna kwestia, poruszona w następnym rozdziale, dotyczy terapeutycznej roli rozmowy o przeżyciu samobójczej śmierci bliskiej osoby. Przegląd literatury na temat znaczenia opowiadania o tym skrajnie traumatycznym doświadczeniu stał się bezpośrednią inspiracją dla mgr Joanny Ruczaj do przeprowadzenia własnych, pogłębionych badań.

Przegląd literatury zwieńczony został sformułowaniem, w rozdziale VI., celu autorskich badań, którym jest: „dokonanie fenomenologicznego opisu doświadczenia osób przeżywających samobójczą śmierć bliskiego” (str. 61). Powyższe sformułowanie nie pokrywa się w pełni z tym, jakie zostało przedstawione na str.15., gdzie obok opisu doświadczenia, zawarty jest także wątek możliwości udzielania „wsparcia pozostawionym”.

W rozdziale VII. mgr Joanna Ruczaj prezentuje projekt własnych badań, rozpoczynający się od sformułowania problemu badawczego: „*W jaki sposób doświadczenie samobójczej śmierci bliskiego zostaje wyrażone w świadectwach pozostawionych?*”. Powyższy problem, w formie ogólnego pytania badawczego, został następnie podzielony na trzy pytania szczegółowe, dotyczące kolejno: 1. dzielenia się z innymi swoim przeżywaniem śmierci, 2. charakterystyki przeżywania samobójczej śmierci bliskiej osoby i 3. możliwości dzielenia przeżywania samobójczej śmierci bliskiego z „pozostawionym”.

W dalszej kolejności opisana jest w pracy metodologia autorskiego badania oraz uzasadnienie jej wyboru na podstawie stosownej literatury, z podkreśleniem specyfiki przedmiotu badania, a następnie sposób pozyskiwania danych badawczych. W poszczególnych paragrafach przedstawione są przyjęte w autorskim badaniu założenia metodologii fenomenologicznej oraz warunki jej wykorzystania. Tu (na str. 65.) znajdują się powtórzenia, np. dotyczące charakterystyki metodologii fenomenologicznej (ze str. 64). Autorka podkreśla sensowność korzystania z metodologii fenomenologicznej, wskazując na jej zasadnicze ukierunkowanie, jakim jest dotarcie do istoty badanego zjawiska, dzięki wymogowi wzięciu przez badacza w nawias przedzałożeń (*epoche*), czyli osobistego nastawienia.

W opisanym w recenzowanej pracy badaniu wzięły udział 193 osoby, a ściślej - analizie poddano świadectwa osób dotkniętych traumą utraty bliskiej osoby wskutek samobójczej śmierci. Były to materiały pochodzące z kilku różnych źródeł, takich jak: opublikowane dzienniki i listy, wytwory artystyczne czy treści wywiadów, głównie pozyskanych drogą internetową. Zasadnicza część badania polegała na analizie fenomenologicznej udostępnionego materiału. Spośród wszystkich 193.

świadczeń, 13 dostarczono Doktorantce bezpośrednio. Następnie przedstawione zostały w pracy poszczególne kroki zmierzające do opisu struktury doświadczenia.

Rozdział VIII obejmuje prezentację rezultatów badawczych. Ich analiza ukierunkowana jest na udzielenie odpowiedzi na pytanie: *W jaki sposób życie pozostawionych odpowiada na śmierć bliskiej osoby, czyli jaką postawę przyjmuje życie wobec przeżycia samobójczej śmierci bliskiego?* (str.76). Wyodrębnione zostały cztery główne postawy. W skrócie można je ująć w następujący sposób: 1. zwracanie się ku życiu, 2. poszukiwanie miejsca śmierci, 3. trwanie przy doświadczeniu śmierci i 4. doświadczenie bliskości zmarłego. Każda postawa została szczegółowo opisana według przyjętego schematu, uwzględniającego każdorazowo cztery specyficzne aspekty, wyróżnione na bazie analizy świadczeń. Całościowa struktura doświadczenia utraty, postaw wobec doświadczenia utraty oraz aspektów/wątków należących do poszczególnych postaw - ustalona na podstawie analizy fenomenologicznej - przedstawiona jest tabelarycznie oraz w postaci wykresu. Następnie, na około 100. stronach pracy przytoczone są wypowiedzi osób badanych, ilustrujące każdą postawę, z uwzględnieniem przynależnych do każdej z nich aspektów/wątków. Wśród pozyskanych wypowiedzi znajdowało się wiele anglojęzycznych, wprawdzie przetłumaczonych na język polski, ale jednak mogących stanowić pewną przeszkodę czy utrudnienie w rozpoznaniu właściwego ich sensu. Zdając sobie sprawę z powyższego faktu, Autorka zachowała wobec źródłowo anglojęzycznych wypowiedzi dystans.

Rozprawę kończy podsumowanie ustaleń badawczych w formie wniosków. Pierwszy wniosek dotyczy kwestii sposobu dzielenia się przeżyciem samobójczej śmierci bliskiej osoby przez osobę

pozostawioną. Podkreślona została waga milczenia jako jednego ze sposobów wyrażenia istoty i ciężaru przeżycia (*casus* wymownego milczenia). Wskazano argumenty przemawiające za słusnością tezy o znaczeniu wymownego milczenia w obliczu dramatu utraty bliskiej osoby. Drugi wniosek dotyczy charakterystyki przeżywania samobójczej śmierci bliskiej osoby, przedstawionej w zamieszczonej na wcześniejszych stronach pracy tabeli, a wzbogaconej o wymiar dynamiki poszczególnych postaw wobec utraty. Trzeci ważny wniosek dotyczy relacji osób pozostawionych ze świadkami ich doświadczenia. Relacje te mogą mieć istotne znaczenie terapeutyczne - mogą być pomocne w udzielaniu wsparcia osobom przeżywającym samobójczą śmierć bliskiej osoby. Mgr Joanna Ruczaj podkreśla, że już samo wysłuchanie narracji o skrajnie traumatycznym doświadczeniu ma moc wspierającą. W kontekście powyższego wniosku nasuwa się pytanie: Czy można – na podstawie przeprowadzonego badania - wskazać jeszcze inne korzyści wysłuchania? Jeśli tak, to jakie? Ważne jest też pytanie o to, jak prowadzić rozmowę o traumatycznym przeżyciu? Jak przełamywać obecne we współczesnej kulturze tabu doświadczenia śmierci?

Przeprowadzone przez mgr Joannę Ruczaj badania i wyprowadzone z nich wnioski dostarczyły cennych inspiracji i wskazówek odnośnie do ewentualnych dalszych badań, które mogą wzbogacić wiedzę na temat różnych form przejawiania/wyrażania doświadczenia samobójczej utraty bliskiej osoby, w tym specyficznej formy jego ekspresji jaką jest milczenie.

Podsumowując recenzję uważam, że w rozprawie doktorskiej mgr Joanny Ruczaj widoczna jest szeroka wiedza Autorki na temat podjętego problemu badawczego, o czym świadczy przytoczona w

sposób merytorycznie poprawny literatura przedmiotu. Na aprobatę zasługują również kompetencje metodologiczne Autorki z zakresu analizy fenomenologicznej. Przyjęte w pracy założenia teoretyczne i metodologiczne zostały przedstawione poprawnie i szczegółowo. Również procedura badania opisana jest dokładnie, a sposób analizy pozyskanych rezultatów charakteryzuje znaczna wnikliwość.

Nieco słabszą stroną recenzowanej rozprawy jest jej forma. Oprócz wskazanych wcześniej usterek, dotyczących głównie struktury tekstu, można się też dopatrzeć pewnych – nie tyle negatywnych, co kontrowersyjnych aspektów. Cechującą pracę szczegółowość, jak najbardziej uzasadniona, jednak w połączeniu z językiem przekazu, który miejscami zbliżony jest bardziej do języka raczej literackiego niż *stricte* naukowego, operującego słownictwem wyłącznie należącym do określonej dziedziny (w tym przypadku – psychologii) – nie ułatwia percepcji tekstu. Przykładowo: tytuły rozdziałów i paragrafów (np. r. 8.: „Gdy śmierć dotyka, szukają jej miejsca”, „Udział życia w śmierci”, „Miejsce po życiu w świecie”; rozdz. 9.: „Mniej-więcej”) stają się zrozumiałe dopiero po zapoznaniu się z zawartą w nich treścią. Powyższa uwaga, w zasadzie drugorzędna, nie tyle merytoryczna, co formalna czy estetyczna, nie umniejsza ogólnie pozytywnej oceny pracy.

W końcowym podsumowaniu stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Joanny Ruczaj jest wartościowa pod względem merytorycznym, ukazuje ważną, pod wieloma względami nową perspektywę rozumienia egzystencjalnego problemu, jakim jest doświadczenie samobójczej śmierci bliskiej osoby i uwrażliwia na różne formy ekspresji/wyrażania tego doświadczenia, w tym takiej specyficznej jego formy, jaką jest milczenie. Wnioski płynące z badań mgr Joanny Ruczaj mogą okazać

się przydatne w pracy terapeutycznej z osobami dotkniętymi traumą spowodowaną doświadczeniem o skrajnym, wręcz granicznym charakterze. Rozprawa przygotowana jest z widocznym zaangażowaniem, a jej treść świadczy o bogatej wiedzy Autorki z interesującej ją dziedziny badawczej oraz o kompetencjach metodologicznych z zakresu fenomenologii. Wskazane wcześniej uchybienia o charakterze formalno-redakcyjnym nie obniżają ogólnie pozytywnej oceny rozprawy.

Biorąc pod uwagę, że rozprawa doktorska mgr Joanny Ruczaj spełnia wymogi określone w Ustawie o Stopniach i Tytule Naukowym, zwracam się do Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego o dopuszczenie Autorki rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

